

POSTKOLONIAL FEMİNİZM VƏ HİBRİDLİK

NƏRGİZ NAĞIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti, siyasi elmlər üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: nargiz_nagiyeva@mail.ru

Giriş

Beynəlxalq münasibətlərdə müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Klassik realizm, struktur realizm (neo-realizm), neoklassik realizm, klassik liberalizm, neoliberalizm, marksizm, yaşıl nəzəriyyə kimi klassik və müasir nəzəriyyələrlə yanaşı feminizm də bu nəzəriyyələr sırasındadır. Feminizmin beynəlxalq münasibətlərdəki yeri 1960-cı illərdəki inkişafarla ortaya çıxmağa başladı və 1980-ci illərdə daha da konkretləşdi. Zaman-zaman daha çox milli qadın hərəkatlarının və təşkilatlarının beynəlmilləşməsi feminizmin beynəlxalq münasibətlərdə bir nəzəriyyəyə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır [14, 5].

Feministlər iddia edirdilər ki, post-müstəmləkəçilik nəzəriyyəsi digər beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri kimi qadınları istisna edir. Postkolonial feminizm postkolonial nəzəriyyənin təsirli modelini, sosial institutları şübhə altına alan mədəniyyətlərarası tənqid sahəsini formalaşdırmışdır. Postkolonial feminizm əsasən Qərb alimləri tərəfindən intizamda erkən feminist yanaşmaların (birinci və ikinci dalğa feminizm) inkişafına qarşı çıxdı və Qərb feminizminə əhəmiyyətli tənqidlər gətirdi.

Feminizm yanaşması qadınların sırf qadın olduqları üçün qarşılaşdıqları çətinlikləri, onların zülm və zülmə əlaqəsini, sinfi, irqi, milləti, dini, dili və s. aspektlərdə yaşadığı problemləri həll edən bir elm sahəsi hesab olunur. Feminizm qavrayışı ilk dəfə XVIII əsrdə İngiltərədə ortaya çıxdı və akademik sahəyə ilk dəfə Meri Uolstounkraftın 1792-ci ildə nəşr olunan "Qadınların hüquqlarının müdafiəsi" adlı əsəri ilə daxil oldu [13, 7-8].

Sosioloq Andre Michelə görə, feminizm sözü fransız dilinə 1837-ci ildən sonra daxil olmuşdur [1,17]. Robertin Lüqətindən sitat gətirən Mişel feminizmi "qadınların cəmiyyətdəki rolunu və hüquqlarını genişləndirmək məqsədi daşıyan doktrina" olaraq təyin edir [8, 23].

1970-ci illərdə, Mişelin fikrincə, feminizmin tərifini təkə doktrina deyil, həm də hərəkatı əhatə etməli idi. Şirin Tekeli 1983-cü ildə feminizmi "yeni feminizm" adlandırır və bunun mübarizə meydanını genişləndirdiyini bildirir [1, 17].

Bəzi nəzəriyyəçilər feminizmin inkişaf proseslərini bir və ya iki feminist dalğaya bölərkən, digərləri üç və ya dörd feminist dalğaya bölür. Lakin ümumilikdə feminist hərəkatların tarixi inkişafında bir çox tədqiqatçıların hörmətlə qarşıladığı proses üç xronoloji dalğadan ibarətdir və bu proseslərin dəqiq tarixlərini müəyyən etmək mümkün deyil. Feminizmin bu üç dalğası, ümumiyyətlə, XIX əsrdən XXI əsrə qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövrlərdə qadınlar müxtəlif anlayışların, fərqli nəzəriyyə və ideologiyaların təsirinə məruz qalmış və bu təsir onların qadın hüquqları kontekstində öz tələb və ya məqsədlərinə uyğun olaraq həyata keçirdikləri hərəkatlara dolaylı və ya birbaşa təsir etmişdir. Eyni zamanda, feminizmin tarixi inkişafı müəyyən proseslərə bölünməsi səbəbləri qadın və ya feminist qrupların müxtəlif dövrlərdə fərqli tələb və istəkləri, patriarxal və kapitalist sistemi müxtəlif nöqtələrdən tənqid etmələridir.

Ümumiyyətlə, birinci dalğanın 1848-ci ildə başladığı və 1960-cı illərə qədər davam etdiyi iddia edilir [4, 174]. İkinci dalğa feminizmi 1960-cı illərdən başlayaraq 90-cı illərə qədər davam edən anti-müharibə əhvali-ruhiyyəsi və müasir hüquq axtarışları kimi detallarla özünü göstərdi [12, 1708]. Beynəlxalq münasibətlərdə feminizmin yeri də bu dövrə uyğundur. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ikinci dalğa tərəfdarları Durutürkün [6, 79-80] ifadə etdiyi kimi, birlikdə hərəkat etmək istəklərinə əsaslanaraq üçüncü dalğanı tənqid ediblər. Üçüncü dalğanı fərqləndirən əsas fərq, " irq, sinif, mədəniyyət və cinsiyyət arasındakı kəsişmələri nəzərə alan bir anlayış irəli sürməsi və bu kontekstdə dominant və ağ qadın mərkəzli feminist yanaşmaları tənqid etməsidir" [18, 127].

1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəllərində Qərbdə yaşayan "Qara Feministlər" [16, 295-297] ağdərili feministlərin rəngli qadınların üzləşdiyi zülmü nəzərə almaması və buna görə də ikinci dalğa feminizminin gizli irqçi münasibətini tənqid edirdilər. 1980-ci illərdə Qərb ağ feministləri bu tənqiddə cavab olaraq "qlobal feminizmi" qəbul etdilər və bütün dünyada qadınların müxtəlifliyini

tanımağa çalışdılar. Bununla belə, ağ və Qərb qlobal feminizminin öz perspektivini qeyri-Qərb qadınlarına uyğunlaşdırması Üçüncü dünya qadınları tərəfindən tənqid edilmişdir. Bu mənada postkolonial feminizm üçüncü dalğa feminizminin ümumi strukturu ilə üst-üstə düşür. Çünki Qərb feminizminin homogenləşməyə dair arqumentləri üçüncü dalğa feministləri tərəfindən problemləşdirilib. Qərb feminizminin əksinə olaraq, Üçüncü dünya ölkələrindən olan qadınların problemlərini anlamaq üçün addımlar atılıb. Eyni zamanda 1990-cı illərdə ortaya çıxan üçüncü dalğa feminizmi dünya konyunkturasına nəzər saldıqda "soyuq müharibə"nin başa çatdığı vaxta təsadüf edir. Yəni, bir çox müstəmləkə torpaqlarının müstəqilliyini elan etdiyi və millətçilik kimi hərəkətlərin formalaşmağa başladığı bir dövrü əhatə edir. Müstəmləkəçilikdən azad edilən qadınlar bu dövrdə feminizmlə maraqlanmağa başladılar. Qadın azadlığı anlayışının inkişafında xalq olaraq müstəqillik əldə etmək, müharibə şəraitinə son qoymaq lazım idi. Ona görə də 1990-cı illərdə dəyişən dünya nizamı və qloballaşmanın təqdim etdiyi sürətli məlumat və qarşılıqlı əlaqə indi Şərqdə qadınların fəaliyyətini görünən hala gətirib. Qadınlar özlərini təqdim edərək və təcrübələrini bölüşərək, bütün dünyada fərqli təcrübələri və mədəniyyətləri ilə öz hüquqlarını axtarmaq prosesinə başlamışlar.

Postmüstəmləkə feminizminə görə, Qərb feminizminin müstəmləkəçilik prosesindən keçmiş qadınların təcrübələrini izah etməyə çalışması düzgün deyil. Çünki müstəmləkəçilikdən sonrakı qadınların həyat təcrübələri və məruz qaldıqları şərtlər Qərb, orta sinif ağ qadınların təcrübələrindən tamamilə fərqlidir. Bu səbəblə postmüstəmləkə mənşəli qadınların fərqlilikləri mədəniyyətlər arasında görünməli və onların arxa planda qalmasının qarşısı alınmalıdır. Beləliklə, müstəmləkəçilikdən sonrakı feminizmi müstəmləkəçilik tədqiqatlarının bir hissəsi kimi təyin etmək sadə olardı. Rajeswari S. Rajan və You-me Parkın qeyd etdiyi kimi, postkolonial tədqiqatların və feminizmin eyni dam altında olması tədqiqatların formasını dəyişdirən bir müdaxilədir. Çünki post-müstəmləkə feminizmi qadınların müxtəlif millətlər, siniflər, irqlər və cinsiyyətlə əlaqələrinin və həyat təcrübələrinin araşdırılmasını təşkil edir. Postmüstəmləkə feminizminin əsas məsələləri heç vaxt müstəmləkəçilikdən ayrı müzakirə edilməmişdir. Qərb feminizminin tənqidi ilə yanaşı, institusional və ya hüquqi ayrı-seçkiliklə

dəstəklənən patriarxiya, məişət zorakılığı, zorlama, namus cinayətləri, uşaq istismarı kimi bir çox mövzu postmüstəmləkə feminizminin müzakirə sahəsinə daxil edilmişdir. Sosial, mədəni, siyasi, iqtisadi, dini sahələr və ya ədəbiyyat, dil, incəsənət kimi məsələlər müstəmləkəçilikdən sonrakı feministlər tərəfindən (Qərbi) Avropa mərkəzliliyindən uzaqlaşdırılıb. Bu, post-müstəmləkə feminizminin çox əhatəli bir nəzəriyyə olduğunu göstərir. Məsələn, post-müstəmləkə feminizminin mühüm nümayəndələrindən biri olan Çandra T. Mohanti "Under western eyes" Qərb Gözləri (1986) adlı əsərində Qərb feminizminin müəlliflərini və feminizmlə bağlı yazıları tənqid etmişdir. O, "Üçüncü dünya fərqi" adlandırdığı fenomenin Qərb feminizmi tərəfindən yaradıldığını iddia etmiş və ona görə Qərb araşdırmalarında çıxarılan Üçüncü dünyanın məzlum qadın təsvirində burada yaşayan qadınların təcrübələri gözdə tutulmuşdur. Başqa sözlə, Qərb ədəbiyyatında Üçüncü dünya qadınları yoxsul, təhsilsiz və öz adət-ənənələrinə bağlı insanlar kimi yanaşırdılar. Bəzən bunu "qurban" kimi də təsvir edirlər. Ona görə də Qərb əsərlərində Şərq qadınlarının təsviri, onların azad edilməsinin əksinə olaraq, onların mövcud mövqeyini daimi edib. Bu səbəbdən şərq qadınının danışması və özünü tanıtması post-müstəmləkə feministləri tərəfindən əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Bu halda post-müstəmləkə feminizminin müstəmləkəçilik və müharibə proseslərindən keçmiş qadınların həyatına işıq saldığını söyləyə bilərik. Post-müstəmləkəçilik feminizmi qadınların təcrübələrini, şəxsiyyətlərini və cinsiyyətlərini müxtəlif kontekstlərdə və ya müstəmləkəçilik və neokolonializm işığında araşdırır; cins, millət, sinif, irq və cinsəlliklə birlikdə hüquqları araşdırdığını da söyləyə bilərik.

Postkolonial nəzəriyyəçilər arasında Gayatri Spivak tərəfindən feminist araşdırmalara əlavə edilən postkolonial feminizm, hələ çox yeni olsa da, feminizmin üçüncü dalğasının başlanğıcı hesab olunur [19, 16].

Feminizm, ümumiyyətlə, beynəlxalq münasibətlərdə yer qazanmış bir nəzəriyyədir. Bununla belə, fərqli feminist yanaşmalar da var.

Postkolonializm beynəlxalq münasibətlərdə " irqçilik, gender, ultra-millətçilik, ayrı-seçkilik, marjinallaşma, assimilyasiya, müstəmləkəçilik, neokolonializm, köləlik və kimlik quruculuğu kimi müxtəlif məsələlərə" diqqət yetirən tənqidi bir nəzəriyyədir. Başqa sözlə, postkolonial nəzəriyyə tədqiqatlarının

da feminizmdən asılı olmayaraq beynəlxalq münasibətlərdə yeri var. Məsələn, təhlükəsizlik araşdırmaları ilə bağlı Dikmen-Alsancakın [7, 19] dediyi kimi, postkolonializm aşağıdakı təməl üzərində qurulur: “Postkolonial təhlükəsizlik yanaşmalarına görə, üçüncü dünya, cənub və ya ətraf mühit kimi anlayışlar mahiyyətcə Qərbdə istifadə etdikləri ikili dünya sistemi təsvir etmək üçün istifadə olunur: “müasir və digəri”. Digəri isə həmişə “əskik” və “aşağı” kimi təqdim edilən Üçüncü dünyadır.

Postkolonial proseslə feminizmin kəsişmə nöqtəsi beynəlxalq münasibətlərdə postkolonial feminizmin formalaşdığı nöqtəni göstərir. Postkolonial feminizm, xüsusilə postkolonial mənşəli qadın fəalları və akademiklərin məhsulu hesab edilə və nəzəriyyənin məqsədinin Üçüncü dünya ölkələrində qadınların problemlərinə həll yolları axtarmaq olduğu iddia edilə bilər. Bir qədər yuxarıda feminizmin üç dalğasının keçdiyi illər qısaca qeyd olundu. Sözügedən illərdən asılı olmayaraq dövr və proseslərin uyğunluğunu nəzərə almaq istəniləndə, Arazın [2, 264] cədvəli feminizmlə postkolonializmin uyğunluğunu başa düşməyi asanlaşdırır. Araz müstəmləkəçilik və feminizm dövrlərini qısaca belə uyğunlaşdırdı: Müstəmləkə dövrü və kişilərin dominant olduğu (patriarxal) nizam, müstəmləkə nizamına müqavimət və feminist müqavimət, postkolonial dövr və ikinci dalğa feminizm, neokolonializm və yeni feminizm. Postkolonial feminizm, başa düşüldüyü kimi, neokolonializm dövrünə təsadüf etmiş və bu dövrün şərtlərinə cavab verə bilməyən Qərb feminizminə “reaksiya” olaraq doğulmuşdur. 1990-cı illərdə Qərb baxışlarına tənqidi yanaşma feminizmə qeyri-Qərb təfsirini də əlavə etməyə imkan verdi və nəzəriyyəyə qeyri-qərbli qadınların əlavə edilməsinə diqqəti yönəltməyə yol açdı [3, 68]. Bundan əlavə, Arman və Şerbetçi postkolonial feminizmin doğuşunda müstəmləkəçiliyin kişilərdən daha çox qadınlara mənfi təsir göstərdiyini və postkolonial feminizmin buna qarşı bir reaksiya olaraq doğulduğunu bildirmişlər. Qərb feminist anlayışının Qərb qadınlarının gözləntiləri işığında inkişaf etdiyini bildirir; Lakin o, bunun bütün qadınları əhatə edə bilməyəcəyini bildirdi. Başqa sözlə desək, Qərb feministlərinin irqi, mədəni və tarixi xüsusiyyətləri görməzlikdən gəldiyi iddia edilmişdir [15, 47]. Qısacası, postkolonial feminizm irqçilik və cinsiyətçillikdən qaynaqlanan patriarxat və gender bərabərsizliyi kimi təzyiqliq formalarına diqqət yetirir

[11, 51]. Coğrafiyanın keçmiş siyasi tarixi də bu mərkəzə təsir edir. Üstəlik, gender bərabərsizliyinin ifadə etdiyi şey qadın və ya kişi kimi doğulmaq deyil, gender rollarıdır. Bu rollar öz mədəniyyətlərinə görə cəmiyyətdən cəmiyyətə fərqlənir və müəyyən zaman kəsiyində mülki hüquqdan əmək hüququna qədər ictimai həyatı tənzimləyən mətnlərə təsirini genişləndirə bilirlər.

Spivak müasir feminizmdən faydalanaraq yeni tip subaltern diskurs inkişaf etdirmiş, daha sonra qadın kimliyini bütün müstəmləkə xalqlarına yaysa da, metropoliten qadınların və postkolonial qadınların homojenləşdirilmədiyini və müasir feminist nəzəriyyəyə söykənən ifadələrdə əhəmiyyətli qüsurlar olduğunu ifadə edən postkolonializmdə dilə gətirilən tənqid, xəbərdarlıq mövcuddur. Bəzi ümumi gender dövrləri qeyd olunsa da, Paris, London və ya Nyu-Yorkdakı ağdərili qadın Nigeriya və ya Hindistandakı bir qadınla eyniləşdirilməməlidir. Üstəlik, Üçüncü dünyada qadınların şüurlu olması Birinci dünya feminizmini qəbul etməklə baş verəcək bir hadisə deyil.

Postkolonial feminizm subaltern kimi qurulmuş (Şərq) qadını subyekt kimi yenidən qurmağa çalışır. Feminist yazıçılar (Chandra Talpade Mohanty, Gayatri Chacravorty Spivak, Partha Chatterjee kimi) müstəmləkəçi mətnləri (səyahət kitabları və ədəbi əsərlər) və təmsilləri feminist tənqiddə məruz qoyurlar. Beləliklə, avrosentrizm və müstəmləkə təmsilçiliyinin feminist tənqidi müstəmləkəçi ilə müstəmləkə arasındakı əlaqənin onun gender diskursunu necə və hansı şəkildə yaratdığını üzə çıxarmaqla edilir.

Bu nəzəriyyə patriarxal və müstəmləkə zülmü arasındakı əlaqəyə toxunur. Patriarxal cəmiyyətlərdə qadınların təcrübələri bir çox cəhətdən müstəmləkə ölkələrindəki ilə oxşardır. Müstəmləkə ölkələrində yaşayan qadınlar həm cinsi ayrı-seçkiliyə, həm də müstəmləkə zülmünə məruz qalırlar. Postkolonial feminizm müxtəlif irq və mənşəli qadınların mövcud təcrübələrini və unikal problemlərini həll edir.

Feminizm irqi müxtəlifliyi və bir vaxtlar müstəmləkələşmiş, indi isə post-müstəmləkə bölgələrində qadınların hiss və mövqelərini nəzərə almayan Qərbi Avropa mərkəzçi feminizminə cavab olaraq ortaya çıxdı. Həm postkolonial, həm də feminist nəzəriyyənin klassiki, hazırda ABŞ-da yaşayan hind əsilli feminist politoloq Qayatri Spivak “Məzlumlar danışa bilərmi?” sualını verdi (“Bir subaltern danışa

bilirmi?") hind qadınlarının iqtisadi və irqi baxımdan "aşağı təbəqə" olduğunu və qadınların kişilər tərəfindən uydurulmuş "milli ənənə" (ideoloji əsası milli azadlıq və dövlətin yaradılması) daxilində yerləşdirildiyini göstərir. Müstəqil dövlət onları mahiyyət etibarlı ilə kənarlaşdırır, səsvermə hüququndan, söz demək hüququndan və hakimiyyətdə iştirak etmək imkanından məhrum edirdi.

Məsələn, "Üçüncü dünya qadınlarının fərqliliyi" konsepsiyasına diqqət yetirən Chandra Talpade Mohanty (1984) Qərb feminist ədəbiyyatını postkolonial perspektivdən tənqid edir. Onun fikrincə, ağdərili qadını avrosentrik prizmadan bir subyekt kimi quran feminist ədəbiyyat, Şərqi və Şərq qadınlarını digəri kimi görür və onun təmsilçisi olmaq iddiası ilə onun adından çıxış edir. Şərq qadını şərqşünas mətnlərdə Qərb qadınlarına və kişilərinə qarşı öz müqəddəratını təyin etmə baxımından passiv mövqedə yerləşdirildiyi halda, Gayatri Spivak (1988) "Subaltern danışa bilirmi?" deyərək soruşur. Spivak isə digərinin mövzu olması lazım olduğunu ifadə etdi; O, imperalizmi və subyekt quruluşunu marksist, feminist və dekonstruksionist nöqtəy-nəzərdən tənqid edir. Onun fikrincə, müstəmləkəçilik təfəkkürünün subyekt və obyekt konstruksiyasında subaltern-qadın heç bir tarixə malik deyil, danışa bilmir və kölgədə qalır. Şərq qadınları özləri üçün danışmağı bacarmalıdırlar [21]. Lakin müstəmləkəçilikdən sonrakı müstəqillik hərəkətlərinə nəzər saldıqda Şərq kişilərinin də Şərq qadınları adından danışmaq səlahiyyətinə malik olduğu görünür. Bu kontekstdə müstəmləkəçi dövlətlərin müstəmləkəçiliyə qarşı millətçi üsyanını gender rejimi vasitəsilə oxumağa çalışan Partha Chatterjee (1989), müstəmləkəçiliklə mübarizə aparsalar belə, orta təbəqədən olan millətçi insanların Üçüncü dünyanın yerinə danışdıqlarını müdafiə edir. Qadınlara səs verməmək və Şərqi "içəridə" olaraq təyin etmək, qadınları Türkiyəyə xas mədəni dəyərlərin təmsilçiləri olaraq vasitəçi etdiyini ifadə edir. Meyda Yeğenoğlu (2003) də kolonialardakı millətçi üsyanı qadın məkanı ilə kişi məkanı, yəni içəri və xaric, daha dəqiq desək, mənəviyyət və maddilik ayırd edərək anlamağa çalışan Chatterjee-nin fikirlərindən faydalanır və diqqət mərkəzindədir. Bu kontekstdə subaltern qadının cinsliliyinin necə silindiyini, eyni zamanda onun cinsi fərqliliyinin mədəni fərqliliyin müqavimətinə çevrildiyini ortaya qoyur. Onun fikrincə, şərq qadınları öz mədəni fərqliliyindən subyektləşmə prosesi-

nin bir hissəsi kimi istifadə edə bilirlər [5, 745-766].

Chandra Talpade Mohanty, Postkolonial Feministlər arasında ən azı Spivak qədər əhəmiyyətli bir yerə sahibdir. Özünü irqçiliyə qarşı və dekonstruksionist bir feminist olaraq təyin edən Mohanty [10, 3] postkolonial feminizmi tənqid etməkdən əlavə, ona həll yolları təklif etməklə diqqəti çəkdi. Bu mənada o, "Sərhədsiz feminizm: Müstəmləkəçilikdən xilas etmə nəzəriyyəsi, Həmrəylik toxuması" (2008) kitabında o, Üçüncü dünya qadınlarını ümumi mübarizə meydanında toplaşmağa çağırırdı və bütün dünyada qadınları həmrəylik şəbəkəsi yaratmağa yönəltdi [10, 313-359]. Bu baxımdan, postkolonial feminizm qadınların ümumi təcrübənin mövcudluğuna əhəmiyyət verməkdənsə, eyni məqsəd üçün təşkilatlanmalarını təklif edir. Postkolonial feminizm öz məqsədlərinə uyğun olaraq 1980-ci illərdə özünü göstərdi.

Hibridlik. Postkolonial feminizmin araşdırdığı başqa bir məsələ hibridlikdir. Hibridlik/hibrid eynilik texniki olaraq iki müxtəlif növ arasındakı çarpazlığa istinad edir [9]. Buna görə də hibridləşmə termini botanikada növlər arasında peyvəndi təsvir edən bir anlayışa malikdir [9, 199]. Postkolonial feministlər hibridlik və ya hibridləşmə terminlərinin bununla məhdudlaşmadığını və hər iki terminin imperiya və irqçi ideologiyalarla əlaqəli bir ölçüsü olduğunu iddia edirlər. Bu kontekstdə, Postkolonial feministlərə görə, hibridlik və ya hibrid kimlik mədəni boşluğa əsaslanan və status-kvonu sabitləşdirməyi hədəfləyən bir strategiyadır [17, 79]. Burada nəzərdə tutulan Qərb cəmiyyətlərinin qan və rəng baxımından bioloji mənsub olduqları irqin xüsusiyyətlərini daşıyan, lakin zövqü, dünyagörüşü, əxlaqı və zəka baxımından qərbli şəxsiyyətlər yaratmasıdır. Postkolonial feministlər bu vəziyyətin bilərəkdən yaradıldığını vurğulayırlar. Lakin onların fikrincə, bu strategiyanın əsasını həm öz "başqalarını" müasirləşdirmək, həm də onları daimi "başqalıq" mövqeyində düzəltmək zərurətidir. Bu mənada verilə biləcək ən yaxşı nümunə Hindistanda doğulub yaşayan və ingilis dilində danışan insanlardır. Müstəmləkə xalqları bir tərəfdən müstəmləkəçilərin dilində danışmağı çağırış sivilizasiya səviyyəsi kimi görməyə məcburdurlar, digər tərəfdən də müstəmləkəçilərin gözündə öz fitri kimliklərini heç vaxt dəyişə bilməzlər.

Hibridlik anlayışı ilə əlaqəli başqa bir ölçü ondan ibarətdir ki, qaradərili insanlar (Afrikadan Avropaya

və Şimali və Cənubi Amerikaya qədər) təkcə əmtəə kimi deyil, həm də azadlıq, muxtariyyət və vətəndaşlıq uğrunda müxtəlif mübarizələrin iştirakçıları kimi çıxış etmişlər. Bunun nəticəsində intellektual və siyasi çarpaz mayalanmalar meydana çıxır. Hibrid şəxsiyyətlərin ən yaxşı nümunəsi Afrika əsilli, lakin afroamerikalılar kimi tanınan Amerika mədəniyyətinə malik qaradərili insanlardır. Afrikalı amerikalılar bioloji olaraq afrikalıdırlar, lakin düşüncə və həyat tərzini, mədəniyyət və zövqləri baxımından amerikalılar kimi tanınırlar. Ancaq düşüncələri və həyat tərzini kimi Amerika xüsusiyyətlərini mənimsəmələri onları əslə əsl amerikalı etməyəcək və Afrika mənşəli olduqları üçün "başqa" olduqlarını dəyişdirməyə imkan verməyəcək.

Hibrid kimlik etnik mənsubiyyətlə əlaqəli bir anlayışdır. Etnik mənsubiyyət termininin istifadəsi bioloji və mədəni statik kimliklərə istinad etsə də, Stüart Hall bu terminin imperial, irqçi və ya millətçi istifadəsindən ayrılması lazım olduğunu bildirir və kimliyi verilmiş bir subyektdən daha çox qurulmuş bir proses kimi təsvir etmək daha məqsədəuyğundur [9, 202]. Avropa kimliyini bu prosesdə qərblilər yaratdığı üçün heç bir şeylə çirklənməmiş ağ və ya Avropa mədəniyyəti yoxdur. Xüsusilə indiki Britaniyada görünən yeni qara etnik mənsubiyyət "mədəni diasporalaşma"nın "kəs və yapışdır" proseslərinin nəticəsidir [9, 202].

Hibridlik anlayışının müxtəlif istifadələri arasında postkolonial Feministlər ən çox Homi Bhabhanın istifadəsini mənimsəmişlər. Bhabha, postkolonial tədqiqatlarında, psixi travmanın müstəmləkələşdirilmiş subyektlər arzulanıqları ağıla heç vaxt nail ola bilməyəcəklərini və ya dəyərsizləşdirməyi öyrəndikləri qaralıqdan heç vaxt qaça bilməyəcəklərini başa düşdükləri zaman baş verdiyi fikrini qəbul edir [20, 371]. Bununla belə, o, müstəmləkə kimliklərinin həmişə axar və kəskin mübarizə məsələsi olduğunu iddia edərək bu fikri daha da inkişaf etdirir. Bhabha yazır: "Müstəmləkə arzusu həmişə "başqasının" yeri ilə bağlı ifadə olunur" (9, 202). Bu mənada o, qara dəri/ağ maskalar fərqi hamar olmadığını irəli sürür. Qara dəri insanlarının geyindiği ağ maskalar, yəni ağ kimi yaşamaq və düşünmək qabiliyyəti qaradərili insanlara ötürülürsə, ağdərillilərin öz surəti mükəmməl şəkildə hazırlana bilmədiyini üçün müstəmləkə hakimiyyəti zəifləyir. Bununla belə, Bhabha iddia edir ki, hibrid kimliklər qərribə dərəcədə universal və homojendir, yəni onlar

dünyanın istənilən yerində mövcud ola bilərlər.

Postkolonial feministlər, Bhabhanın tərifini qəbul etsələr də, onun tərki etdiyi mühüm məqamlara toxunaraq hibridlik konsepsiyasının inkişafına töhfə verdilər. Bhabhaya görə, hibridlik müstəmləkəçi kişi subyektinin yerləşdiyi şəkildə deyil, onun mənəvi həyatının xüsusiyyətidir [20, 371]. Postkolonial feministlər əlavə olaraq, sözügedən kişi mövzunun cins, sinif və ya mövqe kimi dəyişənlərə görə fərqləndirilməsini təklif etdilər. Bununla belə, hibrid şəxsiyyət prosesində "başqası" kimi istisna etmək və/və ya istismar etmək üçün istifadə edildikdə, bu, irqçilik təşkil edir.

NƏTİCƏ

Əsas insan hüquqlarının pozulması müasir müstəmləkəçiliyin ən ciddi təzahürlərindən biridir. Azərbaycan gender bərabərliyi baxımından nümunəvi ölkədir. 2023-cü il noyabrın 21-də Azərbaycanda keçirilən "Dekolonizasiya: qadınların səlahiyyətlərinin artırılması və inkişafı" mövzusunda beynəlxalq konfransda Prezident İlham Əliyev müxtəlif qitələri təmsil edən 18 ölkədən 40-dan çox nümayəndəni Bakıya dəvət edərək, hələ də qüvvədə olan müstəmləkəçilik siyasətini pisləyib. Bildirib ki, XXI əsrdə də nəzarətdə olan ölkələrdə qadınların vəziyyəti ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, müstəmləkəçiliyin aradan qaldırılması istiqamətində sistemli, ardıcıl işlərin həyata keçirilməsi sevindirici haldır. O, qeyd edib ki, Azərbaycan müstəmləkəçiliyin davam etməsindən, xüsusən də koloniyalarda qadın və uşaq hüquqlarının kobud şəkildə pozulmasından çox narahatdır. Hazırda öz müstəmləkəsi kimi 13 dəniz aşırı hüdudsuz əraziyə nəzarət edən, eyni zamanda dünyanın müxtəlif qitələrindəki keçmiş müstəmləkələrinin daxili işlərinə qarışan Fransa beynəlxalq təşkilatların və müstəqillik uğrunda mübarizə aparan xalqların sonsuz tələblərinə rəğmən neokolonial siyasətini davam etdirir. Təəssüf ki, XXI əsrdə belə qadınların koloniyalarda əsarət altına alınması və istismar edilməsi onların əsas insan hüquqlarından məhrum olması deməkdir [22].

Açar sözlər: *postkolonializm, feminizm, hibridlik, neokolonializm, Üçüncü dünya.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Andréé Michel, *Feminizm, Kadın Çevresi Yayınları*, İstanbul, 1984, -s.s.167
2. Araz T. *Feminizm ve sömürgecilik sonrası söylemlerin örtüşmesi. İstanbul Üniversitesi. 2003, Littera, 15, s.263-275.*
3. Arman, N. M. ve Şerbetçi, D. *Postkolonyal feminist teoride milliyetçilik, militarizm ve savaş karşıtlığı. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012,14(3), s.65-83.*
4. Baştan, A. *Feminizm ve ingiliz feminist tiyatro. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, № 21, s.173-185*
5. Doğanay G. *Küresel Çağda Postkolonyallik ve Postkolonyalizm. Mülkiye Dergisi, 2022, 46(3), s.745-766.*
6. Durutürk, B. *Feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. Bilgi, 20(2), 2018, s.76-90*
7. Dikmen-Alsancak N. *Üçüncü Dünya güvenlik ve postkolonyal güvenlik yaklaşımları arasındaki farklılıklar: Devlet, kültür ve modernite. Uluslararası İlişkiler, 16(63), 2018, s. 13-31*
8. Klejman Laurence-Rochefort Florence, *L'égalité en marche ; Le Féminisme sous la troisième République, Presse de la Fondation nationale des sciences politiques/ Des femmes/ Antoinette Fouque, Paris, 1989, p. 23*
9. Loomba A. *Kolonyalizm Postkolonyalizm, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul. 2000, Ayrıntı Yayınları.-s.s. 320*
10. Mohanty, C. T. *Sınır Tanımayan Feminizm: Teoriyi Sömürgeleştirmekten Kurtarmak Dayanışmayı Örmek, Çev: Hatice Pınar Şenoğuz, İstanbul. 2008. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.-s.s.393*
11. Neimneh, S. *Postcolonial feminism: Silence and storytelling in J. M. Coetzee's "Foe", Journal of Language and Literature, 2014, 5(2), s.49-55.*
12. Özdemir H. ve Aydemir, D. *Dördüncü dalga feminizm üzerine. International Social Sciences Studies Journal, 2019., 5(32), s.1706-1711.*
13. Sevim A. *Feminizm. İnsan Yayınları.İstanbul, 2005. -s.s.112*
14. Tür ve Aydın Koyuncu Ç. *Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı: Temelleri, gelişimi, katkı ve sorunları. Uluslararası İlişkiler, 2010., 7(26), s. 3-24.*
15. Tyagi, R. (2014). *Understanding postcolonial feminism in relation with postcolonial and feminist theories. International Journal of Language and*

Linguistics, 1(2), s. 45-50.

16. Josephine Donovan, *Feminist Theory, trans. Aksu Bora et al., İletişim Yayınları, 8-ci nəşr İstanbul, 2014, s.s. 406*

17. Young, J. C. R. *Postcolonialism: A Very Short Introduction, New York, 2003: Oxford University Press. -s.s.180*

18. Yükselbaba Ü. *Feminist perspektiften hukuk. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 74(1), 2016. s.123-138*

19. Yetişkin E. "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", *Toplumbilim, 2010. Sayı. 25, s. 15-20*

20. Patke, R. S. "Postcolonial Cultures", *Theory, Culture and Society, 2006, Cilt. 23, Sayı.2. s. 369-372.*

21. <https://www.dipnotkitap.com/Images/UserFiles/Documents/Gallery/madun-konusabilir-mi-wep.pdf>

22. "Dekolonizasiya: Qadınların gücləndirilməsi və inkişafı" mövzusunda beynəlxalq konfransın iştirakçılarına <https://president.az/az/articles/view/62274>

NARGİZ NAGIYEVA

*Associate professor of Baku State University,
Doctor of Philosophy in Political Science*

Postcolonial feminism and hybridity

Postcolonial feminism represents a new branch of postcolonial women's studies. Postcolonial feminism criticized the approaches of classical Western feminism, which appealed only to white, middle-class women. This theory, which opposes nationalism and militarism, has reinterpreted these concepts in terms of violence, war, race, class and colonialism. Postcolonial feminism examined how the West treated non-Western societies and opposed the homogenization of women. Postcolonial feminism sought peaceful solutions by highlighting women's different experiences.

Hybridity is a term commonly used in postcolonial theory that describes how new cultures form in a colonial contact zone. The concept of hybridity is associated with theorist Homi K. Bhabha, who explores how the formation and reformation of new cultures as a result of colonial relations disrupts any notion of a "pure" culture. This process of hybridization occurs in what Bhabha calls the "Third Space," an in-between place where new cultural identities are constantly being formed.

Key words: *postcolonialism, feminism, hybridity, neocolonialism, Third world.*

НАРГИЗ НАГИЕВА

*Доцент Бакинского Государственного
Университета, доктор философии по
политическим наукам*

Постколониальный феминизм и гибридность

Постколониальный феминизм представляет собой новую часть постколониальных женских исследований. Постколониальный феминизм критиковал подходы классического западного феминизма, который обращался только к белым женщинам среднего класса. Это теория, выступающий против национализма и милитаризма, дал новую интерпретацию этих концепций с точки зрения насилия, войны, расы, класса и колониализма. Постколониальный феминизм исследовал, как Запад обращается с незападными обществами, и выступал против гомогенизации женщин. Постколониальный феминизм искал мирные решения, раскрывая различный опыт женщин.

Гибридность — это термин, обычно используемый в постколониальной теории, который описывает, как формируются новые культуры в контактной зоне колонизации. Концепция гибридности связана с теоретиком Хоми К. Бхабхой, который исследует, как формирование и реформирование новых культур в результате колониальных отношений разрушает любое представление о «чистой» культуре. Этот процесс гибридизации происходит в том, что Бхабха называет «Третьим пространством», промежуточным местом, где постоянно формируются новые культурные идентичности.

Ключевые слова: *постколониализм, феминизм, гибридность, неоколониализм, Третий мир.*